

Stručni članak

Primljeno 1. 7. 2020, prihvaćeno za objavljivanje 16. 9. 2020.

Armin Jašarević, MA

Elči Ibrahim-pašina medresa Travnik

jasarevic.armin@gmail.com

RELIGIJA U TEORIJAMA KLASIČNIH SOCIOLOGA

Sažetak

Sociologija kao nauka o društvu se od prvih početaka bavila religijom, njenim značajem i funkcijom u društvu. Društvena dešavanja i promjene koje su se desile na tlu Evrope doprinose da i religija bude u fokusu mnogih mislilaca što ukazuje da je ona kao fenomen kroz čitavu historiju čovječanstva bila jedna od nezaobilaznih predmeta istraživanja.

Glavni cilj ovog istraživanja jeste prikaz kako su klasični sociolozi (Comte, Marx, Durkheim i Weber) pristupali fenomenu religije. Metodom teorijske analize prikazani su stavovi pomenutih mislilaca. Rezultati pokazuju da su svi mislioci fenomenu religije pristupali na različite načine. Tako npr. Comte, kao utemeljitelj sociologije, utjelovljuje pozitivistički diskurs te s tim u vezi daje teoriju o univerzalnoj religiji. Za razliku od svojih savremenika, Durkheim tvrdi da je religija neizostavan faktor jednog društva te da je ona esencijalni uvjet socijalne integracije. Suprotno Durkheimu Marx tvrdi da je religija otuđenost i opijum vladajuće mase koja tako nastoji držati ravnotežu. Weber, sistematski sociolog religije, analizira religiozna i društvena ponašanja komparativno te tvrdi da je religija radikalna odgovor na specifične životne situacije.

Ključne riječi: religija, sociologija, Comte, Marx, Durkheim, Weber.

UVOD

U 19. stoljeću došlo je do društvenih previranja uzrokovanih prosvjetiteljstvom, Francuskom revolucijom i industrijskom revolucijom u Engleskoj i Njemačkoj. Uzrok ovog društvenog previranja sveden je na religiju. Stoga je, misleći da bi ovu društvenu promjenu trebalo usmjeriti novim metodama, većina

mislilaca, poput Comtea, željela da se usmjerava prema pozitivnim načelima.

Za klasične sociološke teoretičare predmet religije, njena funkcija i mjesto zauzima važnu ulogu. Međutim, treba napomenuti da klasični sociolozi nisu samo tražili porijeklo religije. Svaki od ovih mislilaca je, fokusirajući se na ulogu religije u društvenom životu, utemeljivao svoje teorije. Kada govorimo o klasičnim sociolozima, govorimo o onima koji su imali svoje sociološke okvire, od trenutaka kada je sociologija nastala kao disciplina. U suprotnom, treba uzeti u obzir činjenicu da gotovo svi mislioci prosvjetiteljstva imaju svoj stav kada je riječ o religiji. Svi veliki filozofi, poput J. J. Rousseaua, J. Locka, T. Hobbesa, Montesquiea, Newtona, Humea, Spinoze, Leibniza, Kanta i Hegela, su analizirali religiju. U ovom istraživanju zauzimamo stavove sociologa koji sociologiju religije oblikuju kao disciplinu. U narednom dijelu analizirat ćemo fenomen religije u teorijama A. Comtea, K. Marxa, E. Durkheima i M. Webera.

METODE

Cilj ovog rada jeste utvrđivanje teza i teorija klasičnih sociologa o fenomenu religije. U skladu sa ciljem, pored stavova o religiji, ukratko će se analizirati i osnovna sociološka učenja spomenutih mislilaca. U izradi rada korištena je metoda teorijske analize.

Ova metoda ima mogućnost uočavanja složenog aspekta pedagoške stvarnosti, a odmah potom mogućnost da se iz njih izdvoje bitne karakteristike i međusobne zakonitosti. (Selimović i dr. 2013).

Složene faze će se definisati raščlanjivanjem i analizom, kao i njihove glavne karakteristike, što će doprinijeti boljem uočavanju, otkrivanju i izučavanju navedenih cjelina. U pripremi ovog rada korištena je stručna literatura na turskom jeziku zbog autorove mogućnosti lakšeg pristupa radovima koji su nastali na turskom podneblju. Korišteni sekundarni izvori su iz indeksiranih baza u Republici Turskoj koji se temelje na autentičnim djelima tretiranih sociologa.

Od religije praznovjerja ka univerzalnoj religiji čovječanstva (Evolucionalistička religija)

Osnivač i poslanik religije čovječanstva Comte ujedno se shvata kao osnivač sociologije jer je imao vodeću ulogu u njenom nastanku i razvoju. Razvoj Comteove misli išao je paralelno sa periodom u kojem je živio. Ovo je period Francuske revolucije, period kada su narušene društvene strukture uzrokovale ogromne šokove kod ljudi. Francuska revolucija prouzrokovala je činjenicu da je čovječanstvo tražilo jedinstvo ličnog mišljenja i izraza, sklad i inspiraciju koju je ranije obezbjeđivala i kontrolisala crkva. Kada su kao rezultat revolucije ovaj sklad i inspiracija srušeni, počinje reorganizacija društva i preispitivanje vrijednosti. Najvažnija karakteristika kojom se Comte razlikuje od drugih mislilaca tog perioda jeste što on organizaciju društva promatra kroz filozofiju i nauku. (Freyer, 2013).

Kao i druge prirodne nauke, Comte sociologiju dijeli na socijalnu statiku i socijalnu dinamiku. Statika proučava pojedince, porodicu i društvo, čvrste uvjete egzistencije društva, uvjete ravnoteže društvenog organizma, a dinamika proučava zakone njegova napretka kojem su pokretač ideje.

Kad statički promatramo društvo, vidi se da su porodica, država i vjerske institucije osnovni elementi društva. Drugim riječima, društvo se ne može osnovati bez ove tri institucije. Da li je društveni poredak potpun ili nepotpun, dobar ili loš, ovisi o ravnoteži između institucija. Tako je institucija neophodna za život u zajednici. Društvena dinamika se, s druge strane, sastoji od uzastopnih faza kroz koja moraju proći sva društva. Comte ovaj zakon društvenog progresa ustanovljuje u svoja poznata tri teorijska stadija. (Kurt, 2011)

Prvi od ovih stadija, jeste *teološki*, u kojem ljudska misao događaje i činjenice analizira kao djelovanje natprirodnih sila. Zbog nedostatka znanja, svaki fenomen u prirodi se pripisuje kao djelovanje nadprirodnih stvorenja ili bogova. Izrazita karakteristika ovog razdoblja je traženje volje Božje iza događaja. Teološki stadij nužno vodi do metafizičkog stadija. (Comte, 2015)

U drugom stadiju, odnosno *metafizičkom*, objašnjavajući sve događaje u metafizičkom dobu, ideju Boga zamijenile su nesigurne apstraktne duhovne sile, poput sile prirode, vrline, slobode,

jednakosti i ljudske misli koja pokušava odrediti sve u svemiru u skladu s tim apstraktnim silama. (Comte, 2015).

Treba naglasiti da Comte i metafizički stadij smatra pripremom za sljedeću fazu. Ljudski um nije mogao u prethodna dva stadija da percipira apsolutne spoznaje, promiče pozitivistički stadij, ostavlja po strani činjenice i uzroke koje nije moguće postići. Ljudsko biće se u ovom stadiju okreće proučavanju konkretnih bića kroz promatranje i eksperimentiranje. (Akyuz i Capicoglu, 2012).

Prema Comteu društva koja su nakon ova tri stadija postala pozitivna ispunila su neophodne korake za prelazak na religiju čovječanstva. Nakon ovoga, pojedinci ali i društva uopće, preći će na religiju čovječanstva i uživati u istinskoj sreći. Sreća i dobrota koju će čovječanstvo postići snagom nauke, izražava stav koji isključuje učenje o grijehu, što je mit o stvaranju hrišćanstva. Ideja da je čovjek urođeni grešnik eliminirana je ontologijom optimizma pozitivne filozofije. (Freyer, 2013).

Religija čovječanstva utjelovljuje moralnu misiju. Ova religija je filozofija namijenjena pokušaju uspostavljanja stvarnog i trajnog morala među svim logičkim i naučnim shvatanjima ljudskih bića. Društvena svrha religije čovječanstva promovira društvenu solidarnost i osigurava nužni red za sreću društva. Cilj Comtea da konstruira pozitivnu filozofiju je da svi pogledi na svijet prije njega budu destruktivni, stoga je potrebna nova, konstruktivna, pozitivna mašta. Svrha pozitivističkog konstrukta bila je pružanje duhovne transformacije u kojoj je samo moralna reforma bila početak intelektualne reforme. Glavni je cilj, kako navodi Kurt, reorganizacija društva i okončanje njegove mentalne i moralne anarhije. (Kurt, 2011).

Religija čovječanstva je posljednja faza i konačni kraj evolucijskog procesa, stoga su sve religije samo dijelovi procesa koji završava transformacijom. Prilikom konstruisanja ove religije uočljiv je pokušaj Comtea da se riješi tradicionalnih učenja o Bogu. Imajući u vidu da bezbožna religija neće moći odgovoriti duhovnim potrebama kreće u potragu za kultom koji će nadomjestiti ideju o Bogu. Ovaj kult je *kult čovječanstva* koji obuhvata sva živa bića koja žive na zemlji bez obzira na rod, religiju, jezik rasu i sl. (Kalelioglu, 2019).

Najvažniji obred ove religije je obožavanje društva. Bog društva je *čovječanstvo* koje je iznad svakog društva i ujedno ga

obuhvata. Voljeti i obožavati čovječanstvo glavni je moto. Glavna figura religije čovječanstva je žena. Opisujući majčinsku ljubav i duhovnu toplinu, žena je glavni element koji će stvoriti moralnu snagu. (Kalelioglu, 2019).

Religija kao iluzija i ideologija/ Marxistički pristup religiji

Ideje Marxa, koji je rođen u doba revolucija, utjecale su na cijelu Evropu krajem 19. stoljeća i dominirale u političkoj teoriji 20. stoljeća. Te su ideje nadahnule komunističke revolucije u Rusiji i istočnoj Europi, Kini i Aziji, Africi i Južnoj Americi i one su bile osnov komunističko-kapitalističkih susreta hladnog rata koji se javlja nakon Drugog svjetskog rata. Ekonomski odnosi čine osnovu Marxove sociologije, pa su u tom kontekstu buržoazno-proleterski odnosi na osi modernizacije (na Zapadu) glavni dnevni red. (Basat, 2004).

Marx se smatra utemeljiteljem historijskog i dijalektičkog materijalizma i znanstvenog socijalizma. Kritikuje Hegela, ističući da je njegova filozofija teret zbog njezinih teza i zbog njezina osamostaljenja naspram zbiljnosti. (Kurt, 2011) On svoj program formulira kao posvjetovljenje filozofije i uzdizanje svijeta na razinu filozofije: filozofija mora promijeniti svoj element i postati praktičnom a teorijski oblik te prakse je kritika. Tome Marx vrlo rano pridružuje i očitu potrebu za emancipacijom najobespravljenijih slojeva ondašnjega društva, što dovodi do specifične sprege filozofije i proletarijata i do zamisli o ozbiljenju filozofije ukidanjem proletarijata. (Senemoglu, 2016).

Odnos baze i nadgradnje

U Marxovoj sociologiji koncepti baze i nadgradnje igraju važnu ulogu. S tim u vezi Marx društvo dijeli na dvije velike skupine: *društvenu bazu i društvenu nadgradnju*. Generalno, ekonomija predstavlja bazu. Ekonomiju oblikuju tri faktora: radnici, proizvodna sredstva i gazde koji naplaćuju tuđi rad. (Kurt, 2011).

Dakle, ovdje je riječ o načinu proizvodnje, materijalnog života, ovaj način proizvodnje materijalnog života je sastavljen od proizvodnih snaga i produkcijskih odnosa. Pod društvenom nadgradnjom, Marx podrazumijeva državnu, pravnu, političku

sferu, kao i oblike društvene svijesti. Pod oblicima društvene svijesti podrazumijevamo religiju, ideologiju, znanost, različite sadržaje, forme umjetnosti, itd.

Prema tome religija je društveni oblik nadgradnje, ona je ogledalo ili odraz društvenih odnosa koji se zasnivaju na osnovnoj ekonomskoj strukturi društva. U marksističkom učenju uspostavlja se jasan deterministički odnos između baze i nadgradnje, gdje se podrazumijeva da je nadgradnja određena od strane baze. Definiranje nadgradnje od strane baze znači da znakovi nadgradnje kao što su zakon, tradicija, običaj, religija i vjerovanja u najvećoj mjeri određuju ekonomski interesi dominantne društvene klase. (Marx, Engels, 2010)

Alijenacija (otuđenje)

Otuđenje, općenito, evocira značenja poput odvajanja od društva, socijalnog nezadovoljstva i osjećaja slabosti zbog krutosti društvenih institucija, ali ona sadrži posebna značenja u Marxovoj terminologiji.

U svom prvom djelu *Rukopisi*, naglasio je psihološke dimenzije nekih neravnoteža koje proizlaze iz posjedovanja sredstava za proizvodnju i ukazao na negativne učinke neravnoteže u raspodjeli vlasništva i prekomjerne specijalizacije na ljudsko postojanje. (Freyer, 2013).

Kad obrazlaže fenomen otuđenja, onda Marks uočava da je na prvom mjestu čovjek otuđen od svoje vlastite biti. Njegova bit je ručni i intelektualni rad, koji je opredmećen u robama. Kada je čovjekova bit otuđena od samog čovjeka, onda je na djelu podijeljenost između ljudske osnove i njegovog postojanja. Ako je čovjek otuđen od svoje biti, onda je prvo otuđen od sredstava za proizvodnju, od proizvoda svoga rada, zatim od drugog čovjeka i na kraju od cjelokupnog građanskog svijeta koji je čovjek stvorio. (Marx, 1975).

Marx je veliki naglasak stavio na teoriju otuđenja, jer mu je omogućila da lako optužuje religiju, privatno vlasništvo i podjelu rada. Zato što je po Marxovom učenju religija, rad i podjela rada oblik otuđenja.

Prema marksizmu, materijal religioznih vjerovanja predstavlja ljudsku otuđenost i tako će religija nestati kada svjetski

život bude uređen i uravnotežen. Marksisti kažu da je društvena segregacija zbog postojanja eksploativne klase. Otuduju se oni koji se iskorištavaju, stoga, njihovi religijski elementi su "sa jedne strane manifestacije stvarne patnje sa druge strane protest protiv patnje". U vezi s tim, funkcija vladajuće klase je da održava ovisnost o robovima.

Društveni izvor religije

Marksistička terminologija ima tendenciju da objašnjava religijske forme kao odraz ili manifestaciju društveno-ekonomske baze. Odnosi između prirode proizvodnog procesa i glavnih društvenih snaga uključenih u proces proizvodnje formiraju uvjete pod kojima je nastala religija. Kao što je spomenuto ljudi se otuduju prvo naspram svojih proizvoda pa onda jedni prema drugima. (Akdogan, 2019).

Prema marksizmu, religijska vjerovanja i prakse rastu u takvoj uobičajenoj otuđenosti. U ovom slučaju otuđenje je izvor religije. Dakle, religija je ujedno i znak dalekosežne otuđenosti i "opijum" koji osigurava nastavak neravnoteže u društvenoj strukturi; to je „kompenzacijski mehanizam“ koji je izmislila klasa za tlačene i iskorištene da bi pronašli utjehu. Religija, s ovom vrstom funkcija, obećava raj vječne sreće nakon smrti, te na taj način smanjuje patnju pod pritiskom i tako čini život podnošljivijim. U tom kontekstu religija je opijum, umanjuje patnju i bol, nakon smrti obećava spas, patnju smatra superiornijom, daje nadu u natprirodnu pomoć te olakšava bol pacenicima. (Taplamacioğlu, 1975).

Ukratko, religija proizlazi iz potrebe za boljim životom od uslova društvenog života. Religija je imaginarno rješenje očajja za ove uvjete; utočište je od svijeta nevolja.

S druge strane, iako se religija rađa iz socijalne slabosti, to može biti i strategija društvenog nadzora. Budući da su dominantne ideje društva vladajuće klase, religija se održava ideologijom, moći i statusom, tako da religija postaje status koji vodi do simbola za vlastiti interes.

Religija kao društveni adheziv/Funkcionalistička sociologija religije

Francuski sociolog E. Durkheim i njegova *Francuska škola sociologije*, razvijena pod njegovim vodstvom, imaju posebno mjesto u historiji sociologije religije. Razlog za to je prije svega u tome što se njegovo razumijevanje razlikuje od doktrine pozitivista koji filozofiju historije i sociologiju smatraju metodom zamjene metafizičkih i teoloških postulata. Zato se on ubraja u skupinu koja se protivi pozitivističkoj sociologiji i filozofiji te uprkos tome što je i sam pripadao pozitivističkoj i evolucionističkoj školi, radikalno je promijenio.

Durkheim tvrdi da se sociologija kao znanost temelji na dva bitna načela: da se bavi društvenim činjenicama, pa se te činjenice moraju tretirati kao stvari, odnosno objektivna i neovisna stvarnost. U njegovom učenju društvo je pojava, *sui generis*, koja se ne može svesti na psihološke zakone. (Kurt, 2011).

Društvene pojave izražavaju se u obliku *kolektivnih doživljaja* koji su društvu nametnute od *kolektivne svijesti*. Kada je riječ o tipovima društva i društvenim pojavama Durkheim to dovodi u usku vezu sa podjelom rada, te se zato smatra osnivačem funkcionalizma u sociologiji. (Freyer, 2013).

Kada analizira društva ističe da se primitivna društva zasnivaju na *mehaničkoj solidarnosti* a civilizirana na *organskoj solidarnosti*. Moralni problem modernih društava u središtu je svih socioloških studija Durkheima. Socijalni problem je u osnovi moralni problem, a kriza modernih društava je moralna kriza. Glavni interes Durkheimove sociologije bio je identificirati koji su moralni principi važni u promjeni društvenih uvjeta, pronaći načine za postavljanje tih načela, pokušati te principe usvojiti političarima i građanima. (Akyuz i Capicoglu, 2012).

Svoje ideje o religiji Durkheim je objavio u djelu *Elementarni oblici religioznog života (Les Formes elementaires de la vie religieuse, 1912)*. U ovom je radu postavio temelje sociologije spoznaje i otkrio bliski odnos između sociologije znanja i sociologije religije, stoga, ovaj rad se smatra kao jedan od velikih klasika sociologije religije. Cilj ovog rada je konstruisanje opće teorija religije na osnovu proučavanja najjednostavnijih i primitivnih religijskih institucija. (Durkehim, 2010).

Za razliku od njegovih sagovornika, koji vjeruju da će religija izgubiti svoj učinak i nestati vremenom, Durkheim insistira na tome da je religija neizostavan dio društva, ističući pri tome da nema nijednog društva bez religije. (Tuncer, 2017).

Religija je neizostavan uvjet za socijalnu integraciju, te ako se religija i njene vrijednosti degeneriraju i nestanu, društvo će izgubiti svoju najdragocjeniju moć. (Akyuz i Capicioglu, 2012).

Religija igra ulogu u formiranju koncepata kao što su vrijeme, mjesto i razum, a to su kategorije koje naše mišljenje koristi da bismo shvatili stvari. (Tuncer, 2017). Durkheim sve religijske fenomene djeli na vjerovanja i obrede. Religijska vjerovanja nastaju od pojmova a obredi od određenih radnji. Religijsko vjerovanje klasificira sve kao *sveto* i *ne-sveto*, a religija uključuje sveto. Durkheim je želio protumačiti značenja vjerskih vjerovanja i obreda i došao do sljedećeg zaključka: kada članovi zajednice prisustvuju vjerskom obredu, oni zapravo obožavaju društvo. (prema Kurtu, 2011).

Društvo kontrolira svoje članove u skladu s njihovim fizičkim moćima i osigurava da poštuju moralni autoritet. Ljudi misle da postoje jedna ili više sila osim njih samih i da ih obožavaju kroz religiju. Te sile pronalaze odgovor kao simboličke izraze društva kroz moralne stvarnosti. (Freyer, 2013)

Durkheim je fenomenu religije donio prilično radikalnu sociološku definiciju jer je smatrao da je religija vrlo jak oblik kulture koji se ne može staviti izvan znanosti i ne može se zanemariti (prema Kurtu, 2011):

„Religija je skup vjerovanja i praksi koje se određuju ili zabranjuju u vezi sa svetim stvarima. Ta vjerovanja i prakse okupljaju one koji ih prihvataju u duhovnu zajednicu zvanu crkva. Ideja religije ne može se odvojiti od ideje crkve. Ovo su elementi koji se mogu objektivno posmatrati u svakoj religiji. Prema njegovim riječima, koncept *Boga, tajne i natprirodnosti* dovoljan je da objasni suštinu religije. Ideja se ne odvaja od religije, a crkva se ne odvaja od ideje.”

Durkheim ističe da religija ujedinjuje četiri elementa: vjerovanje, praksu, svetost i crkvu. Uvjerjenja su skup kolektivnih predstavnika u društvu, prakse su rituali kojima se slavi i jača vjerovanje u društvu dok je *sveto* vodeći predmet religijskih vjerovanja. Crkva je organizacija koja društveno konstruira religiju.

Od ova četiri elementa, *sveto* je nesumnjivo najvažniji element u Durkheimovoj definiciji religije.

Prema njegovim rečima, religiozni fenomeni su definisani idealima, simbolima i svetošću, uz prisustvo moći i reprezentacije. Ideja stvaralačke moći kolektivni je objekt vjerovanja i predstavljanja društva. Tako Durkheim definira fenomen religije kao obožavanje društva i nastanak svetosti kroz društveni kolektivitet. Prema Durkheimovoj misli, koncept društva je posvećen i prihvaćen je kao božanski identitet. Istina je diskurs ili situacija koja se pojavljuje u kolektivnoj svijesti proizvedenoj od strane društva.

Najvažniji Durkheimov doprinos sociologiji bio je kroz analizu uloge religije u rađanju kolektivne svijesti, *kolektivne moralne svijesti* i *društvene svijesti*. Iako je sa ostalim suvremenima djelio mišljenje da je i najmanja uloga religija u savremenom životu ograničena, nije se bazirao na religijski zastoj već na njenu promjenu. Religiju modernih društava nazvao je *kult pojedinca*. Durkheim je, kao teolog civilne religije, prema definiciji Bellaha, koristio sociologiju za liječenje rana pohlepnog individualizma s kojim se ljudi suočavaju u modernom industrijskom društvu. (Taplamacioğlu, 1975).

Prema Durkheimu, religija štiti svoje osnovne dogme najstrožim kaznama. Naglašava da u slučajevima kada se ujedine vjerska zajednica i politička društava, ove kazne se ponekad daju u ime države, a nekad ih dodjeljuje država. Transformacijom društva, tranzicijom od mehaničke solidarnosti do organske solidarnosti, država se povlači iz područja vjerske legitimnosti. Međutim, to ne govori samo o svijetu definiranom kroz zabrane. Postoje mehanizmi kao što su praznici i institucije koje regulišu pozitivne i međusobne odnose vjerskih snaga i čovjeka. To su načini za osvježavanje reprezentacija zajednice i njihovo *uranjanje u izvor vjerskog života i pomlađivanje* kako to pjesnički izražava Durkheim. Religija je oblik samospoznaje društva. Stoga je religiju smisleno razumjeti i istražiti njezinim društvenim sadržajem, a ne sadržajem otkrivenja. (Kurt, 2011).

Sistematska sociologija religije

Weberova sociologija temelji se na društvenim radnjama i njihovim značenjima. Radnja se razlikuje od ponašanja jer sadrži značenje i namjeru što kod subjekta ima individualno značenje. Prema njegovim riječima, ponašanje je samo fizički pokret u kojem subjekt ne nameće smisao. Weber ima za cilj da shvati značenje dato društvenoj radnji koja sadrži smisao i namjeru. To je njegova *verstehende*, semantička sociologija. Takvom metodom istraživač pokušava razumjeti koji su njihovi ciljevi i namjere, stavljajući sebe na mjesto subjekta.

Društvo koje ne zna šta je namaz, značenje ponašanja muslimana koji obavlja namaz na vidljiv način tokom molitve, može se shvatiti onda kada on vlastitim izjavama objasni sopstvenu namjeru. Zato što su namjera i radnja neraskidivno povezane. Osim toga Weber želi da se izvrši uzročno objašnjenje radnje koju čovjek kao subjekt svakodnevno konstruiše. (Cipirani, 2011).

Za lahko i precizno razumijevanje društvenog djelovanja Weber se poziva na metodu idealnog tipa.

U pogledu njihovih uzroka Weber idealne vrste društvenog djelovanja dijeli u četiri kategorije (prema Kurtu, 2011):

a) Racionalno ponašanje vezano za svrhu; definiše se kao način na koji neko misli i osmišljava koja mu je svrha u obavljanju posla te kako uređuje alate za postizanje ove svrhe.

b) Racionalno ponašanje vezano za vrijednosti; kada su u pitanju vrijednosti koje neko ima, opasnost je koju preuzmu na osnovu toga da budu lojalni toj vrijednosti i na taj način djeluje.

c) Ponašanje vezano za emocije ili ubuđenje; prema Weberu, ova vrsta ponašanja odnosi se na ponašanje koje subjekt ili njegov lik direktno određuje. Postoje potpuno emocionalne reakcije koje su efikasne u oblikovanju ponašanja.

d) Tradicionalno ponašanje; ovdje se ponašanje javlja u obliku navika, običaja, vjerovanja, ponašanja utvrđenih normama.

Weber se također smatra utemeljiteljem znanosti o historijskoj i sistematskoj sociologiji religije. Zajedno s Weberom vidimo da je sociologija religije postala disciplina koja ima za cilj proučavanje religioznog ponašanja ili društvenog ponašanja i skupina religioznog karaktera. U svojim studijama o odnosima

religije s ekonomskom institucijom, on pridaje posebnu važnost predmetu metode. Weber je koristio funkcionalni model kao i model povijesnog pristupa i time dao prve primjere istraživanja zasnovanih na komparativnom i sustavnom pristupu. (Akyuz i Capicioglu, 2012).

Odnos između religije i društvenih klasa

Opisujući fenomen religije kao radnju koja objašnjava ljudski smisao, on misli da je to pojava koja proizvodi teodiceje o dobroj i lošoj sreći. Teodiceja je pokušaj da se objasni zlo u svemiru pomirivanjem sa neograničenom mudrošću i pravdom Boga koji sebi može sve priuštiti. Na taj način su osnovni ljudski problemi poput loše sreće, smrti, patnje, zla smisleni i stavljaju se u okvir razumnosti.

Prema njemu religija je radikalan odgovor na životne teškoće i nepravde; nastojanje da se da smisao tim poteškoćama i nepravdama što ljude čini sposobnijima da ih savladaju i osjećaju se sigurnije kada se susretnu sa njima. Stoga religija čini svijet smislenim i uređenim. (Celik, 2009).

Prelazeći iz analitičke društvene povijesti, Weberovi radovi uglavnom pokušavaju utvrditi učinke religijskog sistema na nereligijska (profana) područja.

On je poznato istraživanje o tome objavio u djelu *Protestantska etika i duh kapitalizma* 1905. godine. U pogledu sociologije religije, tri glavne teme bile su (Cipirani, 2011):

- istražiti uticaj religijskih ideja na ekonomsko ponašanje,
- utvrđivanje odnosa između društvenog sloja i religioznih ideja i
- prepoznavanje i objašnjavanje osebnih karakteristika zapadne kulture.

Zbog njegove teze da su vjerske ideje djelotvorne u ekonomskom ponašanju neki su Webera smatrali kao antitezu Karla Marksa. Čak i ako se usprotivi tom razumijevanju, on se u potpunosti razlikuje od marksističke pretpostavke da su institucije nadgradnje uslovljene bazom.

Suprotno pretpostavci da su vrijednosti nadgradnje odraz ekonomskih instrumenata baze, on tvrdi da religijska uvjerenja vode rađanju ekonomskog razmišljanja. Kao primjer navodi da postoji veza između protestantskog (posebno kalvinističkog)

morala i kapitalističke misli čiji korijeni potiču iz 16. stoljeća; tvrdeći da je kalvinistički protestantski moral izveo kapitalizam. Shodno tome, otkako su vjerni kalvinisti i puritanci prihvatili stalan rad kao Božju zapovijed i sredstvo vjerskog pročišćenja, kalvinizam i puritanizam postali su nositelji kapitalističke duše do određenog stupnja, odnosno faze sekularizacije. (Akdogan, 2019).

Iz perspektive Webera religija odražava etičke i ideološke orijentacije različitih društvenih slojeva. Tako naprimjer, konfučijanizam i rani budizam su konfesije sveštenstva i asketizma, a židovstvo izvorno predstavlja ideje manjinske protjerane kulture.

Kako se kršćanstvo razvijalo, njegove ideje o tome šta znači biti kršćanin odražavale su interese mnogih različitih tipova društvenih klasa. Tako se kršćanstvo u zavisnosti od položaja njegovog društvenog i ekonomskog života, postajalo ovozemljaska ili onozemljaska (ovosvjetski i onosvjetski) ili obostrana kombinacija života. Dok su pojmovi poput spasenja, kompenzacije za budućnost, grijeha ili vjerske poniznosti za neke društvene klase bili prirodni za neke i nisu. Tako Weber pravi klasifikaciju *privilegovanih* i *neprivilegovanih*. Te privilegovane klase koje su činile srednji i donji sloj društva sastojale su se od religioznih ljudi za razliku od seljaka i privilegovanih elita. Općenito, srednji sloj teži racionalnoj ekonomskoj svrsi, a niži slojevi društva su pravi nosioci religije. (pogledati: Kurt, 2011).

Religija u privilegovanim klasama

U pogledu Weberovih vjerskih stavova i ponašanja, religija uglavnom nema utjecaja na moralno ponašanje privilegiranih, elitnih ratnika i plemića. Također Weber smatra da službenici i birokrati također imaju niske vjerske sklonosti; oni u osnovi smatraju religiju korisnim instrumentom za održavanje reda, osiguravanje discipline i zadržavanja. (Sunar, 2010).

Potreba za spasom pripada samo neprivilegovanim klasama. Potreba za spasom je strana i daleka bogatima, ratnicima, službenicima i birokratama. Iako se ne mogu smatrati jednim razlozima, socijalni i ekonomski problemi su važan izvor uvjerenja o spasu. U slučaju kada su ostale stvari jednake teško je uvjeriti socijalnoekonomski privilegovane klase da razivaju svoje misli o spasenju (religiji). Njihov odnos prema religiji uglavnom je ograničen na prenošenje dužnosti legitimizacije njihovih životnih stilova i položaja na religiju. (Weber, 2015).

Kurt (2011) u svojoj knjizi “Din Sosyolojisi” (Sociologija religije) navodi da prema Weberovom mišljenju, prorok nije uvijek izlazio iz potlačenih klasa i nije uvijek bio njihov predstavnik. Štoviše, sadržaj doktrina proroka ne izvire iz intelektualnih horizonata pretežno potlačenih klasa. Dok potlačeni trebaju spasitelja i proroka, pobjednici, bogati i vladari ne trebaju. Zato su spasiteljske religije uvijek nastajale iz nesrećnijih slojeva društva.

ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA

U tabeli će se ukratko analizirati najznačajnija mišljenja klasičnih sociologa o fenomenu religije na osnovu dostupne literature koju smo koristili.

A. Comte	Religiju praznovjerja zamjenit će univerzalna religija čovječanstva. Ta religija je pozitivizam, njene bogomolje su univerziteti, a naučnici su njeni predvodnici.
E. Durkheim	Religija je neizostavan dio društva, nema društva bez religije. Ona je uvjet za socijalnu integraciju, ako se religijske vrijednosti izgube, društvo ostaje bez najdragocjenije moći.
K. Marx	Religija je društveni oblik nadgradnje, odraz ili ogledalo baze. Religija, rad i podjela rada su otuđenje. Pored toga što je religija otuđenje ona je i opijum koji osigurava nastavak neravnoteže u društvu.
M. Weber	Religija objašnjava smisao. To je fenomen koji proizvodi teodiceje. Ona je radikalni odgovor na životne teškoće, nepravde.

Kada je riječ o Comteu i njegovim stavovima o fenomenu religije može se reći da se na jedan način on sam sebi suprostavlja. U društvenoj statici on religiju ubraja u osnovne elemente jednoga društva te na taj način štiti njeno postojanje. Nasuprot tome, u trodimenzionalnom stadiju ističe da će povećanje znanja doprinijeti da religija bude samo prolazni stadij u životu čovječanstva, zato spas vidi u pozitivizmu kojeg on naziva religijom čovječanstva. Dakle, ističe da je to faza koja je bitna u sazrijevanju jedne

zajednice. Tako bi po njegovom mišljenju modernom vremenu odgovarala religija koja će biti univerzalna, njene bogomolje trebaju biti univerziteti, a predstavnici naučnici koji trebaju voditi narod. Iako spada u pozitiviste Durkheim ima drugačije mišljenje, te je radikalno promjenio pozitivističku sociologiju. Za razliku od Comtea koji kaže da je religija samo faza, kroz koju čovječanstvo treba proći, on tvrdi da je religija neizostavan faktor društva, te da ne postoji društvo bez religije. Kao takva ona je uvjet za socijalnu integraciju te će eventualnim nestankom religije društvo izgubiti svoju najdragocjeniju moć. Iako se od početka interesovao za religiju, Marx je imao pretežno negativan stav o religiji. To se vidi odmah iz činjenice da on religiju smješta u društvenu nadgradnju koju definiše baza. Religija je jedan vid otuđenja jer je ona mehanizam koji napaćenima daje snagu, a vlastodržcima šansu da i dalje očuvaju poredak u kojem se nalaze. Ona je opijum jer ljudima na ovom svijetu obećava vječnu sreću i umanjuje bol i patnju. Ona je potreba za boljim životnom od trenutnih uslova u kojima se čovjek nalazi. Weberov pristup je također pozitivniji za razliku od Comtea i Marxa, i tvrdi da religija daje smisao životu, da proizvodi teodiceje, dajući radikalni odgovor na različita životna iskustva.

ZAKLJUČAK

Od postanka čovječanstva odnosi religije i društva su uvijek bili na visokoj razini interesa. Neki od razloga su neizbježne činjenice da religija ima tajanstvenu, mističnu, ogromnu snagu koja utječe na društvo. Čineći sastavni dio individualnog i društvenog života, religija je bila jedan od najučinkovitijih elemenata u određivanju ljudskih odnosa i društvene strukture koja se formira iz tih odnosa.

Novonastale materijalističke paradigme poput prosvjetiteljstva i pozitivizma, koje su produkt proizvedenih svjetskih procesa, zajedno s tehnološkim inovacijama, dovele su do propitivanja tradicionalnih religijskih stavova. Kao rezultat brzih društvenih promjena u ovom procesu, religija je premještena iz javnog prostora u individualni prostor, strukture društvenih klasa su izokrenute, a državne strukture su se razvile iz carstava u nacionalističke strukture. U ovakvom vremenskom prostoru

djelovali su spomenuti mislioci analizirajući religiju, tražeći njeno porijeklo i ulogu u društvenom životu.

Comteov cilj je uspostaviti znanost koja će i objasniti razvoj čovječanstva u prošlosti i predvidjeti njen budući tok. Kao utemeljitelj sociologije on konstruiše evolucionistički pristup, gdje religiju vidi samo kao prelaznu fazu fokusirajući se na nauka koja treba zauzeti mjesto u modernom životu. Po njegovom mišljenju religija će nestati jer ne odgovara izazovima modernog vremena.

Nemoguće je ne uočiti njegove oprečne stavove jer u društvenoj statici religiju ubraja u osnovne elemente života, a ovdje je posmatra samo kao privremenu alternativu koja će vremenom nesati. Pozitivizam je univerzalna religija koja će zamjeniti sve tradicionalne religije.

Nakon Comtea slijedi Marx koji fenomen religije tumači kao glavnu polugu vladajućih klasa koje upravljaju narodom uz njenu pomoć, a ona je ta koja daje potlačenima nadu u bolji svijet, a vlastodršcima da upravljaju istim tim potlačenima.

Durkheim radikalno mjenja pozitivistički kurs tvrdeći da je religija neizostavan faktor društva, neophodnost za socijalnu integraciju. Religijske fenomene djeli na vjerovanja i obrede.

Weber poput Durkheima fenomen religije pokušava shvatiti kao nešto što daje smisao i odgovor na različita životna iskušenja kao što su problemi, nedaće itd. Ističe da religija odražava etičku i ideološku orijentaciju različitih društvenih slojeva.

LITERATURA

- Akdogan, A. (2019). *Din Sosyolojisi*, Istanbul: Ensar Nesriyat
- Akyasan, Y. (2019). *Marx'in din elestirisinin temelleri*, R.T.E.U, S.B.E, Rize
- Alpay, H., Sahin, M., C. (2019). *Emile Durkheim: SistematiK din sosyolojisine katkilari acisindan bir degerlendirme*. A.U., S.B.D, Ankara.
- Akyuz, N., Capicioglu, I. (2012). *Ana basliklariyla din sosyoloji*. Ankara: Grafiker Yay.
- Ballikaya, C. (2015). *XIX yuzyil pozitivist dusunurlerden Auguste Comte ve Emile Durkheim'da din*. Kahramanmaras
- Basat, O. (2004). *Karl Marx'in Ahlak Anlayisi*, G.U., S.B.E, Ankara
- Celik, A. (2009). *Marx ve Weber sosyolojisinde oryantalist soylem*. S.U., S.B.E, Sakarya

- Cipriani, R. (2011). *Din sosyolojisi tarihi ve teoriler*, Istanbul: Ragbet Yay.
- Comte, A. (2012). *Islamiyet ve Pozitivizm*. (preveo Ozkan Gozel), Istanbul: Dergah Yay.
- Comte, A. (2015). *Pozitif felsefe dersleri ve pozitif anlayisi uzerine konusma*, preveo Erkan Atacay, Ankara.
- Durkehim, E. (2010). *Les Formes Elementaires de la vie Religiuse* (Dinsel Yasamin Ilk Bicimleri) preveo Ozer Ozkaya, Istanbul
- Freyer, H. (2013). *Din Sosyolojisi*. (preveo Turgut Kalpsuz), Istanbul: Dogubati Yay.
- Gunay, U. (2013). *Din Sosyolojisi*. Istanbul: Insan Yay.
- Kalelioglu, U. (2019). *Auguste Come"un insanlin dini kurgulamasinda uc hal kanunun rolu ve pozitif dinin nitelikleri*. Stratejik ve Sosyal Arastirmalar Dergisi
- Kostas, M. (1993). *Max Weber"de din ve zihniyet*. F.D.D
- Kurt, A. (2010). *Weber" in islam gorusu uzerine bir degerlendirme*. U.U., I.F.D., 19/1. Bursa
- Kurt, A. (2011). *Din Sosyolojisi*. Bursa: Dora Yay.
- Marx, K. (1975). *1844 Felsefe yazilari*, preveo Murat Belge, Istanbul
- Marx, K., Engels, F. (2010). *Devlet ve hukuk uzerine*, prevela Rona Serozan, Istanbul
- Selimović. H. i dr. (2013). *Metodologija istraživanja*. Travnik: Univerzitet u Travniku, Edukacijski fakultet.
- Senemoglu, O. (2016). *Marx`in dusuncesinde insan dogasi ve toplum*, Y.T.U., S.B.E, Istanbul
- Sunar, L. (2010). *Karl Marx ve Max Weber" in dogu toplumlarina yaklasimlari*, I.U., S.B.E
- Sunar, L. (2011). *Klasik sosyolojisinin sarkiyatci kaynaklari: Marx ve Weber" in karsilastirmali bir incelemesi*. Insan ve Toplum, 1/2
- Taplamacioglu, M. (1975). *Din Sosyolojisi*, Ankara: I.F. Yay.
- Tuncer, E. (2017). *Bilgi sosyolojisi ve Durkheim*. U.U, S.B.E. Bursa
- Weber, M. (2015). *Sociologija religije: tipovi religijskih zajednica*. Mediteran Publishing: Novi Sad.

Professional paper

RELIGION IN THE THEORIES OF CLASSICAL SOCIOLOGY

Armin Jašarević, PhD

Abstract

As the science about society, from its very beginning, sociology has dealt with religion and its importance and function in a society. Social events and changes that have taken place in the area of Europe have contributed to bringing religion in the focus of many scholars, which shows that in the overall history of humankind it has been one of the unavoidable research topics.

This research aimed at showing how classical sociologists (Comte, Marx, Durkheim and Weber) approached the phenomenon of religion. The stances of the aforementioned scholars are presented by the means of a method of theoretical analysis. The findings indicate that all scholars approach the phenomenon of religion differently. Thus, for instance Comte, as a founder of sociology, embodies a positivist discourse through which he promotes the universal theory of religion. Unlike his contemporaries, Durkheim, claims that religion is an unavoidable society factor and that it presents an essential condition for social integration. Contrary to Durkheim, Marx argues that religion is the alienation and opium of the ruling masses who use it to establish balance. Weber, adopting a systematic sociology approach to religion, analyses comparatively religious and social behavior, and claims that religion is a radical response to specific life situations.

Keywords: religion, sociology, Comte, Marx, Durkheim, Weber

م. أرمين يشارفيتش ، مدرسة ألتشي إبراهيم باشا الثانوية الإسلامية في ترافنيك

الدين في نظريات علم الاجتماع التقليدي

الملخص

علم الاجتماع بصفته علما يعنى بدراسة المجتمع فهو منذ بداية نشأته قد تطرق إلى قضية الدين وأهميته ودوره في المجتمع. وقد أدت الأحداث الاجتماعية والتغيرات التي حدثت على تراب أوروبا دورا في إعطاء الدين مكانة محورية عند كثير من المفكرين مما يدل على أنه كان قضية بحثية لا يمكن تجاوزها منذ فجر التاريخ.

إن الهدف الأساسي من هذا البحث هو عرض آراء علماء الاجتماع القدامى (من أمثال أوغست كونت Comte و كارل ماركس Marx وإميل دوركايم Durkheim وماكس فيبر Weber) حول قضية الدين. وقد عُرضت آراء هؤلاء المفكرين استنادا إلى أسلوب التحليل النظري في إجراء البحوث. أما نتائج البحث فتشير إلى أن كل مفكر من هؤلاء قد نظر إلى قضية الدين نظرة متفردة. فعلى سبيل المثال: رأي كونت، باعتباره مؤسس علم الاجتماع، هو خير تجسيد للفلسفة الوضعية، إذ وفقا لها قد أسس هو نظرية الدين المطلق. أما دوركايم، وعكس مفكري زمانه، قد أكد على أن الدين عامل لا غنى عنه في تشكيل المجتمع، وأنه شرط أساسي في نشوء الاندماج الاجتماعي. أما ماركس، وبخلاف ما رأى دوركايم، يرى أن الدين رمز للغربة في المجتمع وأفيون للشعوب تستخدمه الطبقات الحاكمة كي تواصل إمساكها بزمام السيطرة. أما فيبر، مرسى قواعد سوسيولوجيا الدين، كنتيجة لتحليله المقارن بين الأفعال الدينية والاجتماعية يعتبر الدين إجابة راديكالية على ظروف اجتماعية غاية في الخصوصية .

الكلمات الأساسية: الدين، علم الاجتماع، أوغست كونت، كارل ماركس، إميل دوركايم، ماكس فيبر